

УДК 330: 504

ЕВОЛЮЦІЯ КЛЮЧОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

*Брижань І.А., к.е.н., докторант кафедри фінансів та банківської справи,
Биба В.В., к.т.н., доцент кафедри економіки підприємства і управління персоналу*

*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
м. Полтава, проспект Першотравневий 24, 36007, slchorn@meta.ua,
+380669421256.*

Анотація. Досліджені існуючі концепції економічного розвитку, які по-різному трактують дану категорію і пропонують різні методологічні принципи її аналізу, джерел, умов і закономірностей протікання. Виявлені загальні закономірності і принципи еволюції концепцій економічного розвитку. На основі проведеного аналізу обґрунтовані найбільш ефективні методологічні підходи до дослідження та забезпечення стійкості економічного розвитку України.

Ключові слова: економічний розвиток, драйвери розвитку, детермінанти розвитку, циклічність розвитку, кризові явища.

УДК 330: 504

ЕВОЛЮЦИЯ КЛЮЧЕВЫХ ДЕТЕРМИНАНТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

*Брижань И.А., к.э.н., докторант кафедры финансов и банковского дела,
Биба В.В., к.т.н., доцент кафедры экономики предприятия и управления
персоналом*

*Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка,
м. Полтава, проспект Первомайский 24, 36007, slchorn@meta.ua, +380669421256.*

Аннотация. Исследованы существующие концепции экономического развития, которые по-разному трактуют эту категорию и предлагают различные методологические принципы ее анализа, источников, условий и закономерностей протекания. Выявлены общие закономерности и принципы эволюции концепций экономического развития. На основе проведенного анализа обоснованы наиболее эффективные методологические подходы к исследованию и обеспечению устойчивости экономического развития Украины.

Ключевые слова: экономическое развитие, драйверы развития, детерминанты развития, цикличность развития, кризисные явления.

UDC 330: 504

THE EVOLUTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT KEY DETERMINANTS

*Brizhan I.A., Ph.D., doctoral of the Finance and Banking Department,
Byba V.V., Ph.D., assistant professor of business economics and human resources
department*

*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava, Pershotravneviy Pr. 24,
36007, slchorn@meta.ua, +380669421256.*

Abstract. *The article investigates the existing concepts of economic development that have different interpretations of this category and offer a variety of methodological principles of its analysis, the sources and conditions. The key determinants and drivers of economic development are identified within the major concepts. Based on this analysis it is offered the most effective methodological approaches to the study and ensure the sustainability of economic development of Ukraine.*

Keywords: *economic development, drivers of development, the determinants of development, cyclical development, crisis.*

The article investigates the existing concepts of economic development that have different interpretations of this category and offer a variety of methodological principles of its analysis, the sources and conditions. The general regularities and principles of the evolution of the concepts of economic development are identified. The key determinants and drivers of economic development are identified within the major concepts. The map of succession of economic development concepts is built. The authors investigated the cyclicity of economic development and characterized industrial development taking into account the evolution of the basic economic concepts. Based on this analysis it is offered the most effective methodological approaches to the study and ensure the sustainability of economic development of Ukraine, taking into account the predominance in Ukraine industrial platform of the twentieth century, which is focused on the production of resource-intensive and environmentally dirty intermediate goods, low efficiency of state regulatory mechanisms of "market failures", lack of incentives to invest in innovation.

Введення. Стійкість дослідницького інтересу до питань управління процесом економічного розвитку обумовлена: психологічною природою людини; багатофакторністю предмета досліджень, мінливістю «правил гри». Поєднання зазначених обставин сприяло появі безлічі комплементарних та альтернативних концепцій економічного розвитку, які по-різному трактують дану категорію і пропонують різні методологічні принципи її аналізу, джерел, умов і закономірностей протікання.

Метою дослідження є обґрунтування найбільш ефективних методологічних підходів до дослідження та забезпечення стійкості економічного розвитку України. Досягнення поставленого завдання передбачається здійснити на основі результатів аналізу існуючих концепцій економічного розвитку, виявлення загальних закономірностей і принципів їх еволюції.

Перша цілісна концепція економічного розвитку запропонована в рамках меркантилізму, який об'єднав систему доктрин філософсько-економічних трактатів XV-XVIII ст. [1, 2] (див рис. 1). Забезпечення економічного розвитку досягалося державним протекціонізмом національного мануфактурного виробництва, активного імпорту сировини та експорту кінцевої продукції (концепція активного товарного балансу).

Інтенсивна індустріалізація в умовах прогресуючого поділу праці і виділення класу найманих працівників у самостійний фактор виробництва, істотно розширили сферу ринкових відносин. Державне регулювання економіки з необхідної передумови її ефективності трансформувалося в чинник, що уповільнює економічне зростання.

Кардинальна зміна економічної ситуації зумовила необхідність коригування усталеної системи поглядів на закономірності і причинно-наслідкові взаємозв'язки у економічних відносинах різних соціальних груп. Вирішення цього завдання стало центральною темою робіт нової економічної школи – класичної політичної економії [1, 2, 16, 18].

Центральне місце класичної школи займають дослідження «природи і причин багатства народів» А. Сміта [18]. Згідно з концепцією природного порядку і природою господарюючого індивіду:

- (1) драйверами економічного розвитку є:
 - природа «економічної людини» і його схильність до обміну;
 - розподіл праці і зростання рівня його продуктивності;
 - гомеостатичність ринкових процесів;
 - соціальна політика держави;
- (2) основними детермінантами економічного розвитку виступають:
 - частка населення, зайнятого продуктивною працею;
 - «чистий продукт» (різниця між обсягами виробництва і витратами).

У роботах А. Сміта також піднімаються питання циклічності економічного розвитку і відтворення, обґрунтовується теорія абсолютних переваг як критика, рекомендованої меркантилістами, штучної підтримки активного торгового балансу.

Подальше становлення економіки індустріального типу супроводжується посиленням критики державного втручання і зростанням аргументів на користь вільного ринку. Оскільки суспільний добробут створюється у сфері виробництва і втілюється в його продуктах, Д. Рікардо визначає головним завданням політичної економії – розподіл доходів для їх максимізації [16]. При цьому драйвером економічного розвитку виступає динаміка прибутку промисловців – головне джерело інвестування в розширене відтворення основного та оборотного капіталу. Тому циклічність розвитку інтерпретується Д. Рікардо в розрізі негативного впливу державного регулювання на темпи економічного зростання.

Підтвердженням такого висновку, Д. Рікардо вважає статистику наслідків протекціонізму в соціальній сфері: падіння підприємницького прибутку та стагнацію суспільного виробництва, тобто припинення економічного розвитку.

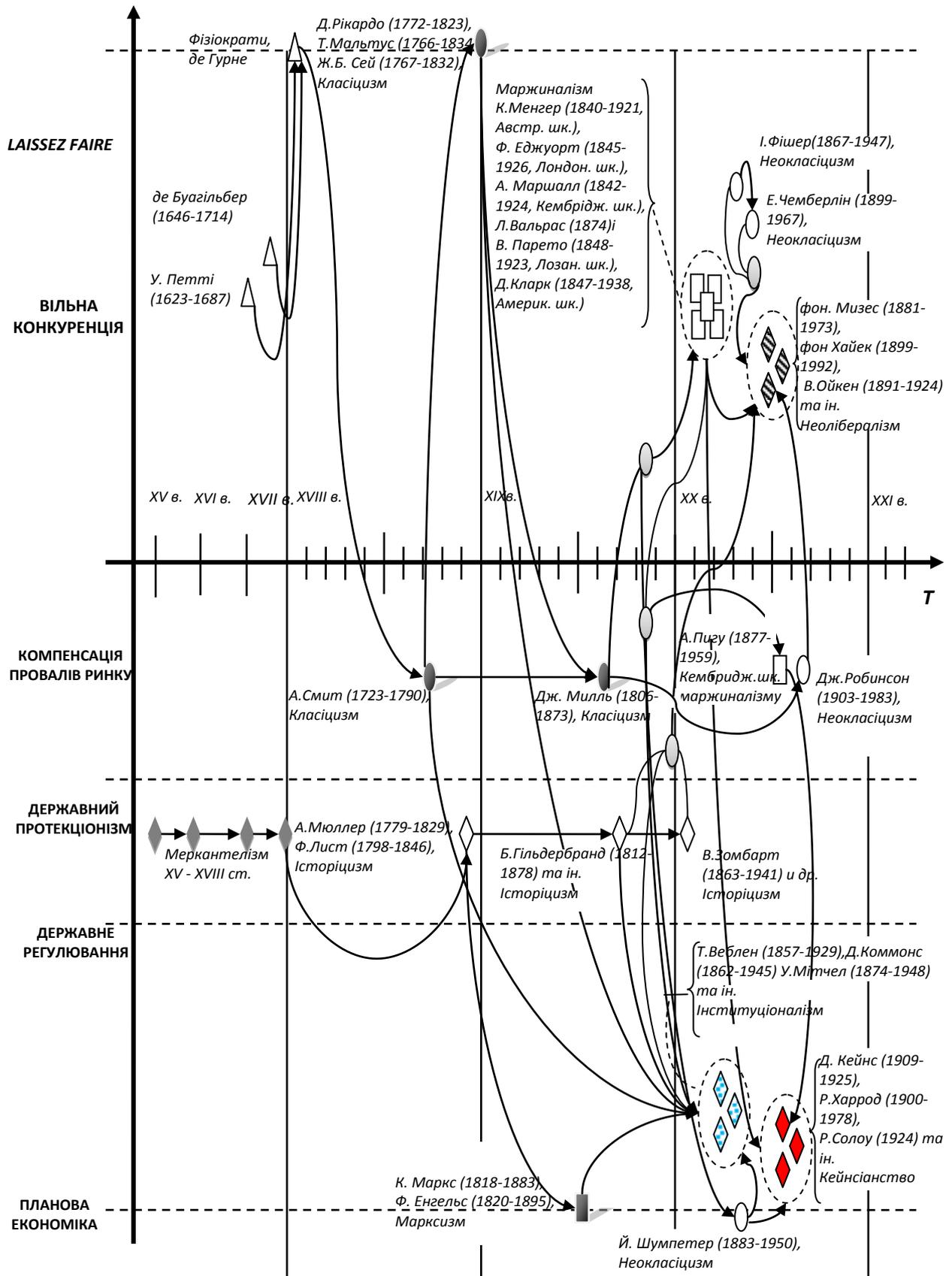

Рисунок 1 – Спадкоємність концепцій економічного розвитку

Нове бачення кризових явищ перенаселення, перевиробництва і глобальної екологічної катастрофи запропоновано Т. Мальтусом [22]. На основі дослідження закономірностей економічного розвитку і наслідків безперервного демографічного та промислового зростання він обґрунтовує пастку бідності і піднімає проблему перепоповнення екологічної ніші. Посилення диспропорцій в промислово розвинених країнах Європи та Америки з часом створювало посилюючу петлю зворотного зв'язку між кризами безробіття і надвиробництва та вело до економічної стагнації. Таким чином, концепції економічного розвитку засновані на принципі «*laissez faire*», довели свою неспроможність. Результатом трансформації системи поглядів на закономірності економічного розвитку стало переломлення теоретичних положень класичної політичної економії в методології марксизму, історизму та маржиналізму. Відповідно до вихідного положення марксизму базисом еволюції економічних систем і форм суспільної свідомості є матеріальне виробництво та продуктивні сили. Звідси К. Маркс виводить тезу про специфічність і історичну мінливість законів економічного розвитку [16]. Виходячи з загального закону капіталістичного нагромадження, К. Маркс вважає обов'язковими умовами подолання економічних криз:

- відмову від приватної форми власності на користь суспільної;
- націоналізацію бюджетоутворюючих та суспільно корисних галузей промисловості;
- державний протекціонізм виробництва суспільних благ.

Іншою альтернативою класичному економічному аналізу виступила історична школа. Виходячи з ідеї самобутності кожної країни прихильники історизму обґрунтували наявність взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку, ступенем «товарності» економіки країни¹ і національною моделлю економічної політики [1, 15]. Згідно з історичним підходом до складу продуктивних сил включаються традиції та звичаї, інтелектуальний і моральний потенціал суспільства, державні інститути економічної та соціальної сфер. Ключовими положеннями історичної школи є: - неминучість нерівномірного розвитку різних країн у межах одного історичного періоду; непостійність ролі факторів виробництва у створенні продукту в різні історичні періоди.

На основі даних тез розроблено періодизацію економічного розвитку і сформульовані залежності між циклічністю суспільного виробництва, політичним устроєм, стабільністю країни та іншими неекономічними факторами. Подальший розвиток галузей важкої індустрії, укрупнення підприємств і обслуговуючих їх фінансових структур сприяло повсюдній монополізації ресурсомістких сфер господарювання. Послідовна політика нарощування виробничих потужностей і збільшення обсягів випуску продукції зумовили подорожчання факторів виробництва. У даних обставинах витратна концепція ціноутворення втрачала свою доцільність. На перший план виступили дослідження оптимізації використання обмежених ресурсів, що отримало відображення в методології маржиналізму або граничного аналізу [7, 13].

¹Передбачається пріоритет виробництва кінцевого, а не проміжного продукту.

При цьому існування незадоволених потреб виступало головним стимулом економічного розвитку, а його драйверами – взаємозамінність факторів виробництва та альтернативні механізми їх з'єднання з метою максимізації одержуваного доходу. Подальший синтез досягнень класичної і маржинальної економічної теорії покладено в основу неокласичних концепцій економічного розвитку XIX-XX ст. [21]. Особливе місце в розробці методології управління економічним розвитком займає концепція підприємництва Й. Шумпетера [21], яка синтезувала маржинальний рівноважний аналіз Вальраса і Кларка з ендегенним² та еволюційним підходами до дослідження першопричин мінливості економічної системи.

Необхідність регулювання діяльності монополій призвела до появи і ускладнення антимонопольних і просоціальних інститутів держави, зміни якісної структури суспільства. Це створило умови для виникнення інституційного напрямку економічної думки. Об'єднуючими принципами, що властиві всім інституціональним теоріям, є: (1) комплексний, міждисциплінарний підхід; (2) історизм і еволюціонізм; (3) технологічний детермінізм; (4) групова соціальна психологія; (5) емпіричний підхід.

До інституціональних концепцій економічного розвитку раннього періоду належать: соціал-дарвіністична концепція економічного розвитку Т. Веблена, що поєднує положення еволюційної теорії Ч. Дарвіна, принципи групової психології³ та технологічного детермінізму; концепція адміністративного капіталізму Дж. Коммонса, згідно з якою джерелом економічного розвитку виступають «конфлікт» і «угода», що здійснюється за допомогою сукупності юридичних інститутів, стимулюючих або гальмуючих процес економічного розвитку; концепція емпіричного прогнозування впливу грошей та психології господарюючих суб'єктів на економічні цикли У. Мітчела.

У контексті вдосконалення методології дослідження економічного і промислового розвитку слід відзначити:

- дослідження «довгих хвиль» економічної кон'юнктури і періодизацію економічної еволюції суспільства У. Ростоу на основі принципу технологічного детермінізму;

- концепція техноструктури Дж. К. Гелбрейта, яка визначає мотиви промислових підприємств до активізації інновацій (зміцнення становища і мінімізація ризику). Її основним елементом є «зріла корпорація», що володіє економічною владою над залежними підприємствами (цінами, ресурсами) і виступає драйвером технічного прогресу. При цьому завданням держави є створення умов для наближення ринкового середовища до світу великих корпорацій і підпорядкування планової системи суспільним інтересам.

Тенденцію дослідження особливостей процесу промислового та економічного розвитку продовжили концепції неоінституціоналізма:

²Властивий методології К. Маркса.

³Споживчий попит визначають ірраціональні властивості економічних агентів, сформовані впливом їхнього оточення.

- концепція трансакційних витрат Р. Коуза [5], що обґрунтувала неефективність крайніх форм командно-адміністративного управління та вільного ринку і необхідність специфікації прав власності. Таким чином, розміри трансакційних витрат виступають чинником гальмування економічного розвитку, а розвиненість інституційної структури прав власності його драйвером;

- концепція суспільного вибору Ф. фон Хайєка, заснована на феномені груп суспільних інтересів, які прагнуть до обмеження конкуренції та реалізації всієї маси виробленої продукції за максимально можливою ціною;

- концепції господарюючих індивідів Г. Беккера, які формалізують заданість темпів економічного зростання (1) ресурсним потенціалом домогосподарств і тенденціями сімейних відносин, (2) схильністю до дискримінації за расовою або статевою ознакою, а також (3) економічними причинами злочинності.

Як видно з табл. 1 кейнсіанська економічна доктрина припускає, що причиною виникнення ланцюга взаємопідсилюючих криз початку ХХ ст. є нездатність ринкової економіки до самонастроювання.

Таблиця 1

Характеристика промислового розвитку з урахуванням еволюції основних економічних концепцій

Характеристики	Економічна теорія		
	Класична (неокласична)	Кейнсіанство (неокейнсіанство)	Інституціоналізм (у т.ч. еволюційна економіка)
Особливості поведінки	Максимізація корисності	Максимізація корисності	Обмежена індивідуальна раціональність
Основні драйвери	Економічна природа індивіда, матеріальне виробництво благ, розподіл праці, інвестиції у відтворення, фіскальна, грошово-кредитна та соціальна політика держави	Ефективний сукупний попит; грошово-кредитна і бюджетна політика держави	Групова психологія, еволюція технологій, фіскальна, грошово-кредитна та соціальна політика держави
Підстави для державного втручання	Провали ринку	Провали ринку	Провали інститутів
Базис економічного розвитку (джерело національного багатства)	Капітальні активи (гроші, обладнання, інфраструктура, земля, людська праця)	Норма проценту	Інституційна структура
Оцінка ролі держави в забезпеченні промислового розвитку	Негативна, гальмує економічне зростання	Позитивна, основний інструмент регулювання економічних циклів	Визначально доброзичлива, верховенство економічної влади; природний, неминучий процес
Особливості моделювання	Моделі загальної рівноваги із зовнішніми витратами	Моделі загальної рівноваги із зовнішніми витратами	Каузальні моделі причинно-наслідкових зв'язків (у т.ч. імітаційні)
Фокус дослідження	Коротко- та середньостроковий	Коротко- та середньостроковий	Довгостроковий
Особливості взаємодії досліджуваних підсистем	Детерміністична оптимізація міжчасового добробуту	Оптимізація міжчасового добробуту	Стохастична ко-еволюція

Таким чином, драйвером економічного розвитку виступає ефективний сукупний попит, забезпечення і підтримка якого є головним завданням макрорівня (держави). Детермінантами: рівень зайнятості та доходів населення (платоспроможний попит), норма відсотка і очікування підприємців (інвестиційний попит).

Новий імпульс досліджень економічного розвитку пов'язаний з необхідністю подолання інфляції при збереженні існуючого рівня зайнятості в умовах накопичення бюджетних дефіцитів, що переорієнтував напрямки досліджень в сторону неоліберальних концепцій економічного розвитку [1, 2, 12, 14, 19]. Даний напрямок супроводжує і протиставляється кейнсіанському. Узагальнюючою рисою методології цих досліджень є синтез положень неокласицизму та маржиналізму з традицією еволюціонізму історичної школи та елементами соціально-правового інституціоналізму, на основі чого обґрунтовувалася відмова від державного регулювання економіки за допомогою бюджетної політики.

Згідно еволюційному підходу [9, 10, 14, 19] до опису соціально-економічних процесів і явищ основним фактором «динаміки господарської системи» є технологічний прогрес, який породжує нові ринки, нові пропорції інвестицій, що змінює попит на капітальні активи і визначальний економічний розвиток.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз основних методологічних підходів до економічного розвитку дозволяє зробити висновок про те, що в умовах переважання в Україні індустріальної платформи господарювання ХХ в., яка орієнтована на виробництво ресурсномісткої та екологічно брудної проміжної продукції, низької ефективності державних механізмів регулювання «провалів ринку», відсутності стимулів до інвестування в інновації - доцільно:

1. обґрунтування довгострокової стратегії сталого розвитку, що відповідає національній специфіці та враховує особливості еволюції окремих економіко-екологічних популяцій, з метою підвищення керованості процесу економічного розвитку на платформі зеленої економіки;

2. створення ринкових стимулів для активізації інвестування в інтелектуальний капітал як драйвер інноваційної моделі розвитку суспільства;

3. здійснення державного протекціонізму галузей високотехнологічної кінцевої продукції як базису високого промислового потенціалу в довгостроковому періоді на основі концепції історичного розвитку;

4. вдосконалення комплексу державних інститутів, які регулюють специфіку прав власності, що обмежують «зловживання» груп суспільних інтересів та інтерналізації негативних екстерналій;

5. розвиток економіко-математичного апарату прогнозування економічної кон'юнктури для обґрунтування стратегічних управлінських рішень мікро- і макрорівня на основі концепції державного регулювання та еволюційної методології, що дозволяє відобразити циклічність промислового розвитку з урахуванням гетерогенності економічних суб'єктів і обмеженої раціональності. Це дозволить оцінити вплив

ключових детермінант еко-інноваційного розвитку та обґрунтувати напрями державної промислової політики.

Список літератури:

1. Blaug M. Jekonomicheskaja mysl' v retrospektive / M. Blaug. – M.: Delo Ltd, 1994. – 684 s.
2. Verman Dzh. Teorija jekonomicheskogo razvitija / Dzh. Verman. – M.: Progress, 1981. – 614 s.
3. Gjelbrejt Dzh. Novoe industrial'noe obshhestvo. Izbrannoe / Dzh.K. Gjelbrejt // Antologija jekonomicheskoy mysli. – M.: Jeksmo, 2008. – S. 25-344.
4. Kejns Dzh. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. Izbrannoe / Dzh.M. Kejns; vstup. stat'ja N.A. Makashevoj. – M.: Jeksmo, 2007. – 961s.
5. Kouz R.G. Firma, rynek i pravo / R.G. Kouz. – M.: Delo LTD, 1993. – 192 s.
6. Marks K. Kapital. Kritika politicheskoy jekonomii: soch.: v 3 t. / K. Marks, F. Jengel's. – M., 1960. – T.1. – 907 s.
7. Marshall A. Osnovy jekonomicheskoy nauki / A. Marshall; per. s angl. V.I. Bomkina, V.T. Rysina, R.I. Stolpera. – M.: Jeksmo, 2007. – 832 s.
8. Mitchell U.K. Jekonomicheskie cikly. Problema i ee postanovka / U.K. Mitchell. – M.-L.: Gosizdat, 1930. –503 s.
9. Nel'son R.R. Jevoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij / R.R. Nel'son, S.Dzh. Uinter; per. s angl. M.Ja. Kazhdana; nauch. red. perevoda V.L.Makarov. – M.: Delo, 2002. – 536 s.
10. Nikolis Dzh. Dinamika ierarhicheskikh sistem: Jevoljucionnoe predstavlenie / Dzh. Nikolis. – M.: Mir, 1989. – 488 s.
11. Nort D. Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie jekonomiki / D. Nort; per. s angl. A.N. Nesterenko; predisl. i nauch. red. B.Z. Mil'nera. – M.: Fond jekonomicheskoy knigi "Nachala", 1997. – 180 s.
12. Ojken V. Osnovy nacional'noj jekonomii / V. Ojken. – M.: Direktmedia Publishing, 2008. – 335 s.
13. Pigu A. Jekonomicheskaja teorija blagosostojaniya / A. Pigu; per. s angl. – M.: Progress, 1985. – T.1. – 512 s.; T.2 – 456 s.
14. Polovjan O.V. Zbalansovaniy rozvitok ekonomichnih ta ekologichnih sistem (ko-evoljucijnij pidhid): monogr. / O.V. Polovjan; NAN Ukraïni, In-t ekonomiki prom.-sti. – Donec'k, 2012. – 480 s.
15. Popper K. Nishheta istoricizma / K. Popper; per. s angl. S. Kudrina. – M.: Progress, 1993. – 188 s.
16. Rikardo D. Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozheniya. Izbrannoe / D. Rikardo; per. s angl.; predisl. P. N. Kljukina. – M.: Jeksmo, 2007. – 960s. Samuel'son P. Mikroekonomika / P. Samuel'son, V. Nordgauz. – K.: Osnovi, 1998. – 676 s.
17. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov / A. Smit; per. s angl. V.S. Afanas'eva. – M.: Jeksmo, 2007. – 960 s.
18. Fridmen M., Hajek F. O svobode // M. Fridmen, F. Hajek. – M.: Tri kvadrata; Cheljabinsk: Socium, 2003. – 192 s.
19. Hiks Dzh.R. Stoimost' i kapital / Dzh.R. Hiks. – M.: Progress, 1988. – 488 s.
20. Shumpeter J.A. Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija / J.A. Shumpeter; predisl. V.S. Avtonomova; per. s nem. V.S. Avtonomova, M.S. Ljubskogo, A.Ju. Chepurenko; per. s angl. V.S. Avtonomova, Ju.V. Avtonomova, L.A. Gromovoj i dr. – M.: Jeksmo, 2007. – 864 s.
21. Malthus T. Essay on the Principle of Population / T. Malthus – London: Electronic scholarly publishing, 1798. – 126 p.
22. Papandreou A.A. Externality and Institutions / A.A. Papandreou. – Oxford (Britain): Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1994. – 304 p.

Список літератури:

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М.: Дело Лтд, 1994. – 684 с.
2. Верман Дж. Теория экономического развития / Дж. Верман. – М.: Прогресс, 1981. – 614 с.
3. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж. К. Гэлбрейт // Антология экономической мысли. – М.: Эксмо, 2008. – С. 25 – 344.
4. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж. М. Кейнс; вступ. статья Н.А. Макашевой. – М.: Эксмо, 2007. – 961 с.
5. Коуз Р.Г. Фирма, рынок и право / Р.Г. Коуз. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: соч.: в 3 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1960. – Т.1. – 907 с.
7. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
8. Митчелл У.К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / У.К. Митчелл. – М. – Л.: Госиздат, 1930. – 503 с.
9. Нельсон Р.Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р.Р. Нельсон, С.Дж. Уинтер; пер. с англ. М.Я. Каждана; науч. ред. перевода В.Л.Макаров. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
10. Николис Дж. Динамика иерархических систем: Эволюционное представление / Дж. Николис. – М.: Мир, 1989. – 488 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
12. Ойкен В. Основы национальной экономики / В. Ойкен. – М.: Директмедиа Пабблишинг, 2008. – 335 с.
13. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985. – Т.1. – 512 с.; Т.2 – 456 с.
14. Половян О.В. Збалансований розвиток економічних та екологічних систем (еволюційний підхід): моногр. / О.В. Половян; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. – Донецьк, 2012. – 480 с.
15. Поппер К. Ницета историцизма / К. Поппер; пер. с англ. С. Кудрина. – М.: Прогресс, 1993. – 188 с.
16. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; пер. с англ.; предисл. П.Н. Ключкина. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ. В.С. Афанасьева. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
18. Фридмен М., Хайек Ф.О свободе // М. Фридмен, Ф. Хайек. – М.: Три квадрата; Челябинск: Социум, 2003. – 192 с.
19. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс. – М.: Прогресс, 1988. – 488 с.
20. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер; предисл. В.С. Автономова; пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко; пер. с англ. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой и др. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
21. Malthus T. Essay on the Principle of Population / T. Malthus – London: Electronic scholarly publishing, 1798. – 126 p.
22. Papandreou A.A. Externality and Institutions / A.A. Papandreou. – Oxford (Britain): Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1994. – 304 p.